

74.32

M 23

Z.N.Mamarajabova, O.F.Teshaboeva, Sh.N.Raxmatova

SURDOPEDAGOGIKA

O'quv qo'llanma

74,32
M23

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

Z.N.Mamarajabova, O.F.Teshaboeva, Sh.N.Raxmatova

SURDOPEDAGOGIKA

O'quv qo'llanma

Ta'lim yo'nalishi : 60110300-Maxsus pedagogika: Surdopedagogika

NIZOMIY NOMIDAGI
TDPU
AXBOROT-RESURS
MARKAZI

936375

TOSHKENT-2025

UQK:371.912

KVK:74.32

M-23

**Z.N.Mamarajabova, O.F.Teshaboeva, Sh.N.Raxmatova Surdopedagogika
(surdopedagogika ta'lim yo'nalishi) / O'quv qo'llanma /
Toshkent.2025.160b.**

Annotatsiya

Mazkur o'quv qo'llanma 60110300-Maxsus pedagogika: Surdopedagogika ta'lim yo'nalishi bo'yicha Oliy ta'lim o'quv muassasasida tahsil oluvchi talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, «Surdopedagogika» fani namunaviy dasturi asosida yaratilgan. O'quv qo'llanmada surdopedagogika fanining umumiy asoslari; surdopedagogikaning rivojlanish tarixi, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik tasnifi, kar bolalar va zaif eshituvchilar maktabi didaktikasi, Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tarbiyasi nazariyasi masalalari yoritilgan. O'quv qo'llanma 5 bobdan iborat. O'quv qo'llanmaning barcha boblarida ko'tarilgan masalalar eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar hisobga olgan holda korreksion yo'nalishda tashkil etilishi yoritilgan. O'quv qo'llanma maxsus pedagogika sohasida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'shimcha manba sifatida foydalanilishi mumkin.

Taqrizchilar:

M.F.Xakimova pedagogika fanlari doktori, professor

Sh.D.Shakirova pedagogika fanlari doktori, professor

SO‘Z BOSH I

O‘zbekiston Respublikasidagi mustaqillik odimlari tufayli ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’lim samaradorligiga erishish ustivor vazifa qilib qo‘yilmoqda. Uzlüksiz ta’limni amalga oshirishga qaratilgan davlat hujjatlari qabul qilindi va ular hayotga tadbiiq etilmoqda. Xalq ta’limining barkamol shaxs tarbiyasini, malakali mutaxassislar tayyorlashni yuqori va jahon talablari darajasiga mos ravishda amlga oshirish maqsad va vazifalari belgilandi. Bu jarayon «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni ro‘yyobga chiqarishdagi zamonaviy bosqichda Oliy ta’lim muassasalari mukammal ta’lim standartlari, o‘quv metodik qo‘llanmalar va darsliklarini yaratish kabi muammolarni hal etishni talab etmoqda. «Surdopedagogika» fanni o‘qitishdan maqsad – «Surdopedagogika» ta’lim yo‘nalishi talabalarida eshitishda nuqsoni mavjud bolalar uchun maxsus muassasalarda korreksion ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari hamda usullari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdir.«Surdopedagogika» o‘quv qo‘llanmasi eshitishda nuqsoni mavjud bolalarni maxsus ta’lim-tarbiya jarayoni nazariyasi va amaliyoti, eshitishda nuqsoni mavjud bolalarning xususiyatlari, ularni rivojlantirish, korreksiya vositalarini yaratish, qo‘llash, o‘rganish masalalarini qamrab oladi. Pedagogika oliy o‘quv yurtlari «Surdopedagogika» ta’lim yo‘nalishi talabalar surdopedagogikaning metodologik asoslari, surdopedagogika fanining hozirgi zamon talablari, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim-tarbiyasi nazariyasi va amaliyotining hozirgi zamon holati bilan tanishib borishadi. Oliy o‘quv yurtlari «Surdopedagogika» ta’lim yo‘nalishi “Surdopedagogika” fani quyidagilarni o‘z ichiga oladi: eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish hamda tarbiyalash asoslarining nazariy bilimlari, amaliy kasbiy ko‘nikmalarining shakllanishi, pedagogik qobiliyatlarining rivojlanishi, bo‘lajak kasbiga qiziqish, o‘z ustida ishlash hamda pedagogik ko‘nikmasini takomillashtirish, o‘z mutaxassisliklariga binoan talabalar surdopedagogikaning metodologik asoslari, zamon talablari, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim-tarbiyasi nazariyasi va amaliyotining hozirgi zamon holati bilan tanishib borishadi. Bu borada talabalarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga, ularning mustaqil, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, kasbiy bilim va ko‘nikmalarini egallashiga alohida e’tibor qaratiladi.Mazkur talablarga muvofiq ravishda o‘quv qo‘llanmada nafaqat nazariy materiallar bayon etilgan, balki talabalarining mustaqil ishlashi uchun ham vazifalar ro‘yxati berilgan. Mazkur vazifalar mazmun jihatdan turlichadir. Unga materialni ongli ravishda idrok etishga, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning o‘qish jarayonining umumiy va xususiy tomonlarini ajratishga, materialni qayta guruhlashtirishga, sxema va jadvallar tuzishga doir vazifalar kiritilgan. Qator vazifalarni talabalar maktab-internatga borganidan so‘ng, amaliy mashg‘ulotlarida yoki pedagogik amaliyot davrida bajarishi nazarda tutilgan. Mualliflar mazkur o‘quv qo‘llanmani yaratishda yetakchi olimlarning ishlari va xorijiy adabiyotlardan, internet tizimidagi

axborotlardan foydalanishgan. Ayrim mavzular ma'lum darajada zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yoritilgan. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktab-internatlari xodimlarining ilg'or ish tajribasi natijalari keng miqyosida jalb etilgan.«Surdopedagogika» o'quv qo'llanmasi besh bobdan iborat bo'lib, birinchi bob «Surdopedagogika fan sifatida» deb nomlanadi. Mazkur bob surdopedagogika fanining mavzu bahsi, vazifalari va metodlari, surdopedagogikaning nazariy asoslari, surdopedagogikaning tadqiqot metodlari, surdopedagogning shaxsiy va kasbiy sifatlari, surdopedagogikaning rivojlanish tarixi kabi masalalarni qamrab oladi. Ikkinchi bob «Eshtishida nuqsonini vujudga kelish sabablari, tasnifi, diagnostikasi» deb nomlanib, mazkur bo'limda eshtishida nuqsonini vujudga kelish sabablari, tasnifi, diagnostikasi kabi masalalar ochib beriladi. Uchinchi bob «Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'lim tizimi» deb nomlanib, mazkur bo'limda Eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni uzluksiz ta'lim tizimi, Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabida ta'lim mazmuniga zamonaviy yondashuv kabi masalalar yoritiladi. To'rtinchi bob «Surdopedagogikaning umumiy masalalari» deb nomlanib, mazkur bo'limda kar bolalarni o'qitish jarayoni mazmuni, kar bolalar maktabida ta'lim tamoyillari va o'qitish metodlari, o'qitishning tashkiliy shakllari, vositalari kabi masalalar ochib beriladi. Beshinchi bob «Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash ijtimoiy hodisa va pedagogik jarayon sifatida» deb nomlanadi. Ushbu bo'limda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar tarbiya nazariyasi, Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash mazmuni va turlari, usullari, Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida maktab va oila hamkorligi, Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni kasbga yo'naltirish kabi masalalar yoritiladi. Har bir bo'lim talabalarning mustaqil ishi uchun vazifalar hamda adabiyotlar ro'yxati bilan yakunlanadi.

I.BOB SURDOPEDAGOGIKA FAN SIFATIDA

I.1-§.Surdopedagogikaning nazariy asoslari

Surdopedagogika (lotincha “surdus” – soʻzidan olingan boʻlib “karlik” degan maʼnoni bildiradi) defektologiyaning bir tarmogʻi boʻlib, eshitishda nuqsoni boʻlgan shaxslar taʼlim-tarbiyasi masalalari hamda muammolari bilan shugʻullanuvchi fandır.Surdopedagogikaning asosiy vazifalari eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarni pedagogik jihatdan har tomonlama oʻrganish, maxsus maktabda til oʻqitishni takomillashtirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va talaffuzini shakllantirish ishlarini yuqori pogʻonaga koʻtarish; eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarga taʼlim-tarbiya berish qonuniyatlarini oʻrganish va uni takomillashtirish, eshitish idrokining rivojlanish tizimi samaradorligini oshirish, oʻz bitiruvchilarining maʼlum bir kasb yoʻnalishi boʻyicha mehnat qilishlariga erishish; oʻqitishning texnik vositalarini takomillashtirish; bogʻcha va maktab taʼlimining uzluksizligini taʼminlash; respublika boʻyicha medisina hamda xalq taʼlimi tarmoqlari ishlarini muvofiqlashtirish, erta tashxis tashxisi muammolarini oʻrganishdan iboratdir. Eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarning taʼlim-tarbiyasi Yevropadagi qator mamlakatlarda olib borilgan. Kar bolalarni yakka oʻqitishda oʻsha vaqtning buyuk olimi Djerolamo Kardano (1501-1576) “karlik va soqovlikka” fiziologik tushuncha berdi. U tomonidan birinchi boʻlib karlar bilan ishlash metodi ishlab chiqildi. XV-XVIII asrlarda karlarni yakka oʻqitishda 2 xil oqimi tashkil qilindi.1-oqimga mansub X.P.Bonet (Ispaniya), D.Boʻlver, D.Vallis (Angliya) va h.k. nutqning har xil turlari: soʻzli, yozma, daktil, imo-ishora nutqlaridan foydalanish gʻoyasini ilgari suradi.2-oqimga mansub F.M.Van Gelmont, I.K.Amman (Gollandiya), F.L.Terkiy (Italiya), V.Kerger, G.Rafelg (Germaniya)lar oʻqitish va muloqotda faqat soʻzli nutqdan foydalanish tavsiya etadi¹.XVIII asrning 2-yarmida Fransiya, Germaniya, Angliya, Avstriyada karlar uchun maxsus oʻqishlar ochildi. Sharl Mishel epe (1712-1789) Parijda karlar uchun institut ochdi. Shu bilan bir qatorda, u “mimik metod” yaratuvchisi hamdir. 1778 yil Germaniyada ham karlar uchun institut ochildi, u erda “sof ogʻzaki metod”dan foydalanildi. Uning asoschisi Samuil Geynike (1727-1790) boʻlib, bu tizim XIX asrning oxiriga kelib, Gʻarbiy Yevropaning hamma shaharlariga tarqaldi. AQShda birinchi karlar uchun maktab 1817 yili tashkil qilindi².Rossiyada ham karlar haqida maʼlumotlar mavjud. XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlarida Rossiyada maxsus oʻqishlar Peterburgda, soʻng Varshava, Riga va boshqa shaharlarda ochildi. XX asrning boshlariga kelib, eshitishda nuqsoni bor

¹ Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments Specialized Booklet 3 Teaching Children with Disabilities in Inclusive Settings Published in 2015 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France

² M. Marschark, Harry G.Lang, John Albertini - Educating deaf students - Oxford University Press, 2016. 303p

bolalarni o'qitishning yangi tizimi ishlab chiqildi. Unda rus surdopedagoglaridan V.I.Fleri (1800-1856), G.A.Gilkova (1778-1858), A.F.Ostrogradskiy (1853-1907), I.A.Vasilev (1867-1941), N.M.Logovskiy (1863-1933), F.A.Rau (1868-1957)lar faoliyat ko'rsatishdi. Ularning asosiy e'tibori eshitishida nuqsoni bor bolalarga kasbiy darajada ta'lim-tarbiya berishdir. Surdopedagogika umumiy pedagogikaning tamoyillari, metodlari, ta'lim berish va tarbiyalash vositalaridan keng foydalanadi. Bu metodlardan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning tarbiyasi, o'qishi va rivojlanishida qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda kar va zaif eshituvchilarning talimida to'g'ri talaffuz qilish, o'qitishning yanada rivojlanishida surdo texnikaviy asboblardan keng ko'lamli foydalanishni talab qilyapti. Shundan dalolat beradiki, surdopedagogika surdotexnika fani bilan ham uzviy bog'liqdir. Surdopedagogika uchun buyuk psixolog defektolog L.S.Vigotskiyning "nuqsonning murakkab tuzilishi" haqidagi ta'limoti muhim ahamiyatga ega. Ushbu ta'limot bo'yieha, birlamchi nuqson, o'z navbatida, ikkilamchi nuqsonni etaklab keladi. Mana shu ikkilamchi nuqson o'z ortidan ko'pgina nuqsonlarni etaklab kelishi shaxsning me'yorda rivojlanishiga ma'lum to'sqinliklarni yuzaga keltiradi. Defektologiyaning asosiy vazifasi aynan mana shu ikkilamchi nuqsonni bartaraf etishdan iborat. Surdopedagogika sohasida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar va kattalarni maktabda o'qitishning ko'plab metodikalari mavjud. Umumiy fanlar – tarix, matematika, tabiatshunoslik kabi fanlar bilan bir qatorda maxsus fanlar – eshitish qobiliyatini rivojlantirish, to'g'ri talaffuzni shakllantirish, nutq o'stirish, labdan o'qishga o'rgatish, predmet amaliy ta'limi kabi metodikalari yaratilgan³. Surdopedagogika fanining tizimiga surdopedagogika tarixi ham kiradi. Unda har xil tarixiy davrlarda eshitish qobiliyati sust rivojlangan bolalar bilan qanday ish olib borilganligi yoritiladi.

Surdopedagogikaning nazariy asoslari va boshqa fanlar bilan bog'liqligi. Surdopedagogika umumiy pedagogikaning tamoyillari, metodlari, ta'lim berish va tarbiyalash vositalaridan keng foydalanadi. Bu metodlardan eshitishida nuqsoni bor bo'lgan bolalarning tarbiyasi, o'qishi va rivojlanishida qo'llaniladi. Surdopedagogika yana surdopsixologiya bilan ham chambarchas bog'langan. Surdopsixologiya kar va zaif eshituvchi bolalarning ruhiy rivojlanishi va kar va zaif eshituvchi bolalar shaxsni shakllanishining xususiyatlarini ochib beradi. Surdopsixologiya fani kar va zaif eshituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish, rivojlanishidagi nuqsonlarini bartaraf qilish, ya'ni korreksiya, kompensatsiya ishlarini qanday yo'nalishda olib borish yo'llarini aniqlab beradi. Maxsus maktablarda ta'lim-tarbiya berishning sifatini tekshirish, yaxshilash borasida maxsus surdopsixologik tadqiqotlar olib boriladi. Maxsus maktablarda tovushni kuchaytiradigan moslamalar, daktil tebranish uskunalaridan keng foydalaniladi. Hozirgi vaqtda surdopedagogika kar va zaif eshituvchilarning talaffuz qilish, o'qitish yanada rivojlanishida surdo

³ M. Marschark, Harry G.Lang, John Albertini - Educating deaf students - Oxford University Press, 2016, 303p

